

**UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ**

Ortodoxia și Catolicismul între Ferrara-Florența (1438/1439) și Trident (1545-1563)

(rezumatul lucrării de doctorat)

Coordonator:

Pr. Prof. Dr. Ioan-Vasile Leb

Doctorand:

Horia-Codrin Buhan

Cluj-Napoca

2014

CUPRINS

LISTA DE ABREVIERI PENTRU REVISTE ȘI LUCRĂRI DE REFERINȚĂ PRELIMINARII

I. BISERICA ORTODOXĂ DIN CONSTANTINOPOL ȘI LUPTELE PENTRU PROCLAMAREA UNIRII FLORENTINE ÎN CAPITALA BIZANȚULUI ÎN PERIOADA 1439-1453

- I.1. Primele încercări de proclamare a unirii în Constantinopol și Cruciada de la Varna
- I.2. Mișcarea antiunionistă de la Constantinopol
- I.3. Dezbaterile de la Palatul Xylalas
- I.4. Ultimele încercări de proclamare a unirii înainte de 1453
- I.5. «Unirea » din 12. XII. 1452 și ultimele zile ale Constantinopolului

II. HOTĂRĂRILE CONCILIULUI FLORENTIN ÎN LUMEA ORTODOXĂ PÂNĂ LA 1453

- II.1. Sinodul de la Ierusalim din anul 1443
- II.2. Atitudinea Bisericii Ruse privitoare la unire și reacțiile anti-unioniste
- II.3. Reacții la unirea florentină în Moldova
- II.4. Activitatea mitropolitului Isidor al Kievului în Polonia-Lituania

III. SITUAȚIA BISERICII ORTODOXE DE LA CĂDEREA CONSTANTINOPOLULUI ȘI PÂNĂ LA CONCILIUL DE LA TRIDENT

- III.1. Patriarhia Ecumenică sub turcocrație
 - III.1.1. Însăunarea primului patriarh în turcocrație, Ghenadie Scholarios, și statutul Marii Biserici
 - III.1.2. Patriarhii Constantinopolului sub stăpânire otomană de la 1453 până la mijlocul secolului al XVI-lea
- III.2. Urmările Conciliului florentin după 1453 în Moldova și relația acesteia cu Marea Biserică până la mijlocul secolului al XVI-lea
- III.3. Biserica Rusă și legăturile ei cu Patriarhia Ecumenică de la 1453 până în prima parte a secolului al XVI-lea. Moscova - A III-a Romă
 - III.3.1. Legăturile Bisericii ruse cu Marea Biserică și încercările ei de „independență”
 - III.3.2. Statul moscovit continuator al celui bizantin ?
- III.4. Polonia - Lituania și unirea florentină. Evenimentele de la 1453 până la Trident
 - III.4.1. Mitropolia de Halici
 - III.4.2. Mitropolia Kievului și statutul creștinilor orientali în Regatul polono-lituanian

IV. REFORMA PROTESTANTĂ ȘI FRĂMÂNTĂRILE DIN INTERIORUL BISERICII APUSENE DE LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

IV.1. Contextul general al Europei Occidentale și a Bisericii Catolice în zorii apariției Reformei

IV.2. Principalii exponenți ai Reformei și centrele în care aceștia au activat

IV.2.1. Martin Luther

IV.2.2. Huldrych Zwingli

IV.2.3. Jean Calvin

V. CONTRAREFORMA CATOLICĂ ȘI REVIGORAREA CATOLICISMULUI PRIN CONCILIUL DE LA TRIDENT (1545-1563)

V.1. Contextul convocării Conciliului de la Trident și contrareforma

V.2. Etapele, istoria și învățătura Conciliului tridentin

V.2.1. Prima etapă a Conciliului de la Trident (13 decembrie 1545- 2 aprilie 1547)

V.2.2. A doua etapă a Conciliului de la Trident (1 mai 1551- 28 aprilie 1552)

V.2.3. A treia etapă a Conciliului de la Trident (18 ianuarie 1562 – 4 decembrie 1563)

V.3. Importanța Conciliului tridentin pentru Biserica Romano-Catolică în lupta cu Protestantismul

CONCLUZII

BIBLIOGRAFIE

ANEXE. DOCUMENTE ȘI ILUSTRAȚII

Cuvinte cheie: conciliu, Ferrara-Florența, hotărâri florentine, urmări florentine, Moldova, Rusia, Polonia-Lituania, Patriarhia Ecumenică, 1453, căderea Constantinopolului, Reformă protestantă, reformatori, Contrareforma, Trident, legături, Isidor al Kievului, a treia Romă, unioniști, antiunioniști

PRELIMINARII

Perioada cuprinsă între Conciliul de la Ferrara-Florența (1438-1439) și Conciliul de la Trident (1545-1563) este marcată de profunde transformări, atât în ce privește Biserica, cât și societatea europeană în ansamblul ei.

Ideea unui conciliu unificator între greci și latini a luat naștere în lumina numeroaselor contacte dintre cele două Biserici, în epoca medievală, contacte care au dus la încercarea închegării unui dialog, prin care să se consemneze sfârșitul schismei. Se spera ca problemele doctrinare, care separau cele două Biserici, să poată fi rezolvate pașnic. Finalul trebuia să ducă la o unire unanim acceptată într-un sinod, deziderat ce părea deloc de neatins în contextul politic al vremii.

Modul de desfășurare și tensiunea discuțiilor au evidențiat clar, faptul că sentimentul răspunderii precum și conștiința conciliară se micșoraseră, având în vedere tragedia despărțirii creștinilor. Calea paralelă sau uneori opusă a celor două tradiții nu s-a întâlnit la Conciliul de la Ferrara-Florența pe «via synodica», ca să vindece separarea, ci dimpotrivă prăpastia dintre cele două Biserici a devenit mai mare și problemele mai acute.

Conciliul florentin a fost prima acțiune mai organizată, după Marea Schismă de la 1054, de-a pune în discuție într-un cadru conciliar problemele separării celor două Biserici. Acesta poate fi considerat sfârșitul unei lungi perioade de încercări de unire între Est și Vest, încercări derulate între secolele XI – XV, începute imediat după Marea Schismă de la 1054. Ambele bisericii au căzut de acord să considere oportună și posibilă o inițiativă unificatoare prin intermediul unui sinod ecumenic, în locul unui acord printr-o altă negociere.

În mod constant Roma și Constantinopolul au fost mânate la dezbaterea unității de interesului politic reciproc, cel religios fiind o consecință și o condiție a celui militar, iar în acest fel interesul militar căpăta profunde semnificații teologice. Modul acesta, de a trăi simultan pe două coordonate, politic și religios, este cea mai mare provocare la care s-au supus, atât Orientul, cât și Occidentul creștin medieval.

Pentru a avea finalitate, discuțiile teologice ar fi trebuit eliberate de orice presiune politică sau interese ale momentului, ori tactica papei era chiar inversă: facem dezbaterile teologice și pe urmă oferim ajutor militar. Acest mod de-a vedea lucrurile făcea ca dezbaterile să aibă loc exact în ajunul sau chiar în timpul desfășurării unor evenimente politice și militare, pentru ca presiunea să fie maximă și să se ajungă mai ușor la rezultatul dorit de Curie. Unii conducători bizantini credeau, la rândul lor, că doar papa era capabil să unească puterile occidentale, pentru a forma un sistem puternic de apărare, aliat Imperiului bizantin, împotriva otomanilor, iar pentru

acești conducători unirea trebuia făcută cu orice preț necontând prea mult condițiile.

Este neîndoielnic faptul că Ferrara-Florența a lăsat în urmă neînțelegeri și resentimente, este de asemenea adevărat că a constituit și oportunitatea pentru conștientizarea propriei identități. Pornind de la premisele expuse, putem spune că puține momente din istoria Bisericii au avut un deznodământ mai nefericit decât rezultatul încercării de unire de la Ferrara-Florența, care în loc să unească a dezbinat, și a făcut ca falia dintre cele două lumi, Orient și Occident, să se adâncească. Cu toate că actul unirii a fost parafat la Florența în 6 iulie 1439 de mai mulți ierarhi răsăriteni cu mai multă sau mai puțină convingere, el nu a fost aplicat niciodată în totalitate sau acceptat de către ortodocși. Hotărârile florentine nu au dus la o apropiere reală și naturală între greci și latini, ci la o adâncire a discordiei în principal datorită compromisului făcut de răsăriteni din motivele politice de care am amintit.

Căderea Constantinopolului a însemnat încheierea parcursului istoric al Imperiului bizantin și începerea altei ere pentru Biserica de Răsărit și Patriarhia Ecumenică, aceea sub dominație otomană. În următorul secol dialogul și contactele dintre cele două Biserici vor fi aproape inexistente, grecii încercând să supraviețuiască unei realități nou-create după 1453. Latinii, la rândul lor, vor trebui să-și rezolve problemele interne apărute odată cu noile curente ideologice și reformatoare din secolul al XVI-lea.

Încercările de impunere forțată ale deciziilor florentine în Răsărit au creat în sânul Ortodoxiei neînțelegeri grave, ceea ce a făcut ca atât la Constantinopol cât și în celelalte teritorii ortodoxe să se cristalizeze o mișcare de rezistență împotriva deciziilor de la Florența și împotriva «latinizării» Ortodoxiei.

Apariția Reformei în Europa a adus profunde schimbări în viața Bisericii Catolice. Absolutismului papal i se opunea acum o mișcare de reformă, un creștinism nou, libertin care a prins ușor în rândul maselor. Contrareforma a apărut ca o încercare disperată de salvare a Catholicismului din fața ofensivei protestante și a avut ca punct central Conciliul de la Trident. Dacă Biserica Ortodoxă din Constantinopol risca să dispară datorită stăpânirii turcești sub care se găsea, Biserica Catholică era amenințată cu dispariția ca urmare frământărilor din interior și a scindării sub presiunea reformatoare. La Trident s-a oficializat despărțirea dintre catolici și protestanți și Biserica Catholică și-a cristalizat învățătura și și-a pregătit contraofensiva în vederea recuceririi teritorilor pierdute în dauna protestanților.

Lucrarea de față intitulată *Ortodoxia și Catholicismul între Ferrara-Florența și Trident* prezintă modul în care Conciliului de la Ferrara-Florența a fost receptat la Constantinopol și eforturile catolice de impunere în spațiul ortodox a deciziilor florentine după finalizarea lucrărilor, dar și situația celor două biserici de la căderea Constantinopolului sub turci la 1453, până la

Conciliul de la Trident.

Primul capitol prezintă situația bisericii din Constantinopol de la întoarcerea delegației bizantine de la lucrările conciliului florentin și până la căderea orașului sub turci. Este o perioadă marcată de o mare instabilitate și de frământări generate de conflictul dintre unioniști și anti-unioniști conduși de Marcu Eugenicul și Ghenadie Scholarios.

Al doilea capitol surprinde încercările de unire și respingerea deciziilor florentine în spațiul ortodox de la terminarea conciliului până la 1453. Prima acțiune oficială de respingere a unirii în afara Constantinopolului a avut loc la Ierusalim, unde un sinod a condamnat deciziile florentine în anul 1443 și a repudiat unirea. În spațiul ortodox, unirea s-a încercat a fie proclamată mai ales în teritoriile slav-răsăritene și în Moldova, unde Biserica Ortodoxă era liberă, neaflându-se sub jugul otoman. Misiunea lui Isidor al Kievului principalul exponent al activității prozelitiste de impunere a hotărârilor florentine în spațiul slav-răsăritean, a fost un eșec. Rezistența la „Florența” a fost foarte puternică mai ales în Rusia, care și-a propagat influența în întreaga regiune reducând la minim șansele de reușită ale unioniștilor. Bulgarii, sârbii, bosniacii, valahii și celelalte popoare ortodoxe din Balcani n-au participat la conciliul, iar unirea n-a fost receptată aici și pentru că se aflau sub stăpânire turcească.

După căderea Constantinopolului din anul 1453 sub stăpânirea Semilunei situația Bisericii Ortodoxe devine extrem de grea. Capitolul trei surprinde tocmai acest lucru prezentând atât situația Patriarhiei Ecumenice în turcocrătie, cât și a Bisericii Ortodoxe din Rusia, Moldova, Polonia-Lituania de la 1453 și până la Trident, inclusiv relația acestora cu biserica din Constantinopolul cucerit.

Noile curente reformatoare: Umanismul și Renașterea vor produce schimbări profunde în toate domeniile societății occidentale. Schimbarea nu va ocoli nici Biserica Catolică și se va manifesta prin Reforma protestantă. Capitolul al IV-lea în prima parte prezintă starea de degradare a Bisericii Catolice în zorii apariției protestantismului și cauzele care au dus la scindarea Bisericii, iar cea de-a doua parte va vorbi despre principalii reformatorii și învățătura lor, cu prezentări ample ale lui Luther, Zwingli și Calvin. Capitolul nu tratează Reforma în Anglia datorită specificului ei dat de faptul că această reformă a fost mai degrabă un act de stat decât un act de credință, schimbările fiind urzite în arena politică și nu în cea ecleziastică.

Reacția catolică la Reformă a venit prin Contrareformă, a cărui coordonate s-au fixat la Conciliul de la Trident (1545-1563), prezentat în ultimul capitol. În ciuda celor 18 ani cât a durat conciliul, cu lungile întreruperi dintre cele trei sesiuni, el a reușit să reafirme dogma catolică și să fixeze reguli stricte privind disciplina clerului. Deciziile luate vor determina o renaștere a Catholicismului și o re poziționare în ofensivă față de protestantism și o reîncercare de câștigare a

teritoriile pierdute. Ceea ce totuși nu va reuși conciliul tridentin este o reformare a papalității.

Capitolul I: Biserica Ortodoxă din Constantinopol și luptele pentru proclamarea unirii florentine în capitala Bizanțului în perioada 1439-1453

I.1. Primele încercări de proclamare a unirii în Constantinopol și Cruciada de la Varna

I.2. Mișcarea antiunionistă de la Constantinopol

I.3. Dezbaterile de la Palatul Xylalas

I.4. Ultimele încercări de proclamare a unirii înainte de 1453

I.5. «Unirea» din 12. XII. 1452 și ultimele zile ale Constantinopolului

După terminarea lucrărilor Conciliului florentin și semnarea actul unirii la 6 iulie 1439 delegația bizantină, în frunte cu împăratul, s-a întors la Constantinopol.

Din momentul sosirii grecilor în primăvara anului 1440, la Constantinopol s-au format două tabere: pro-unioniști și anti-unioniști. Mișcare antiunionistă a fost condusă de Marcu Eugenicul și Ghenadie Scholarios, care în perioade diferite vor conduce lupta pentru păstrarea credinței. Cei doi „apostoli” ai Ortodoxiei prin lucrări și acțiuni de mobilizare au luptat pentru a împiedica acțiunile unioniste. Marcu Eugenicul a dus o luptă neobosită pentru ca unirea să nu fie proclamată, știind că o eventuală acceptare în Bizanț a unirii ar fi însemnat predarea Bisericii Ortodoxe în mâinile papei.

Când delegația bizantină a sosit la Constantinopol, scaunul patriarhal era vacant. Patriarhul Iosif al II-lea (1416-1439) murise în timpul lucrărilor Conciliului florentin, iar împăratul s-a gândit să-i ofere demnitatea de patriarh lui Marcu al Efesului. Marcu a înțeles greutatea momentului și a refuzat propunerea, părăsind Constantinopolul la 15 mai 1440 în favoarea Efesului. A fost prins de emisarii împăratului, arestat și ținut captiv pe insula Lemnos timp de doi ani.

După insuccesul avut cu Marcu, împăratul i-a propus ca patriarhi pe Antonie al Heracleii și pe Dorotei de Trapezunt, dar și aceștia l-au refuzat. În cele din urmă Mitrofan al II-lea (1440-1443), mitropolit de Cizic, unionist, a acceptat demnitatea de patriarh al Constantinopolului.

În ciuda unor progrese făcute în implementarea deciziilor florentine, după urcarea pe scaunul patriarhal a lui Mitrofan al II-lea, situația era departe de a-l mulțumi pe papă, care îl considera pe împărat unicul răspunzător. Gestul extrem a lui Mitrofan al II-lea de-a nu participa la slujbe în Săptămâna Mare a făcut ca Ioan al VIII-lea Paleologul să promită punerea în practică a definițiilor florentine. Promisiunea sa nu a putut fi îndeplinită și pentru că fratele său, Dimitrie Paleologul, sprijinit de partida antiunionistă și trupe turcești, plănuiau ca în vara anului 1442 să atace Constantinopolul.

Atitudinea tranșant-unionistă a lui Mitrofan al II-lea a făcut victime printre ierarhii din vechile patriarhii orientale, care la cererea sa au trebuit să părăsească scaunele episcopale dacă nu

acceptau unirea. Alarmat de situație Mitropolitul Cezareii Capadociei, Arsenie, a făcut apel la ceilalți trei patriarhi orientali care s-au adunat într-un sinod de contestare a unirii florentine la Ierusalim în 1443. Acest eveniment a fost prima acțiune organizată de negare și respingere a hotărârilor florentine din afara Constantinopolului.

Mitrofan al II-lea programase pentru vara anului 1443 convocarea unui sinod al episcopilor locali la Constantinopol pentru proclamarea unirii, dar acesta nu a mai avut loc și datorită morții lui Mitrofan al II-lea.

În negocierile dintre papă și împărat exista o înțelegere pentru organizarea unei cruciade antiotomane. În toamna anului 1443, armata cruciată a declanșat ofensiva în sudul Dunării. Papa a forțat o continuare a ofensivei militare, în ciuda unei păci avantajoase obținute de creștini (Pacea de la Oradea 15 august 1444), pentru a ajunge la Constantinopol și a proclama unirea. Pierzându-și o parte din aliați papalitatea va suferi o înfrângere la Varna în noiembrie 1444. Această înfrângere a cîntărit extrem de greu în încercările viitoare de cruciadă antiotomană.

În același an la palatul Xylalas, în fața unei asistențe impresionante, numeric și ca demnități ocupate în structurile bisericești și laice din Răsărit și Apus, au început noi dezbateri care trebuiau să clarifice problemele doctrinare de la Ferrara-Florența, avându-i protagoniști principali pe cardinalul Lapacci de Cortona și Gheorghe Scholarios. Scholarios de pe urma celor 15 runde de dezbateri, centrate în jurul adaosului *filioque*, a compus faimosul tratat: *Despre purcederea Sfântului Duh*.

Prestația și modul în care Scholarios a înțeles să argumenteze tezele răsăritene în fața lui Bartolomeu Lapacci, l-au făcut să se detașeze în ochii asistenței ca fiind cel victorios. Negocierile de la Palatul Xylalas s-au încheiat însă fără vreun rezultat concret, iar în perioada care a urmat nu sunt cunoscute alte dialoguri care să fi avut loc între cele două tabere în încercarea de-a lămuri lucrurile.

În tot acest timp situația politică a imperiului era din ce în ce mai șubredă din cauza încercuirii Bizanțului de către turci și a lipsei unei perspective de ajutor din Apus. Ioan al VIII-lea Paleologul l-a trimis pe Pahomie de Amasia la Roma și la curțile occidentale pentru a obține sprijin împotriva turcilor. Pahomie s-a întors cu promisiuni, dar fără vreun ajutor concret.

Împăratul Ioan al VIII-lea († 31 octombrie 1448) și papa Eugen al IV-lea († 23 februarie 1447) au murit la un an distanță unul de celălalt, fără a fi concretizat ceva din ce și-au propus la Florența.

Moartea papei Eugen al IV-lea l-a adus în scaunul pontifical pe papa Nicolae al V-lea (1447-1455). Noul papă nu s-a arătat impresionat în primăvara anului 1448 de situația dramatică a Constantinopolului expusă de solia trimisă de împăratul bizantin. Scopul lui era proclamarea unirii

prin orice mijloace, de aceea în anii ce vor urma întreaga energie și-o va canaliza pentru acest scop.

În Bizanț conflictul dintre pro- și contra-unioniști atinsese cote îngrijorătoare, iar autoritățile politice din Constantinopol erau depășite de situație. Pe lângă frământările religioase, moartea împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul a adus intrigi legate de succesorul la tron. După mai multe incertitudini Constantin al XI-lea Dragases a fost încoronat la Mistra pe 6 ianuarie 1449 de către mitropolitul ortodox al locului, intrând în Constantinopol pe 12 martie 1446 pentru a-și ocupa tronul.

Tensiunile și disputele inter-religioase se acutizau cu fiecare zi fapt pentru care noul patriarh unionist Grigorie al III-lea Mammas (1443-1451) a încercat să-și dea demisia de mai multe ori. În final a fugit la Roma în anul 1451, gest care i-a produs o mare indignare papei, pentru că îndepărtarea unui patriarh unionist reducea și mai mult șansele de unire.

Gheorghe Scholarios a continuat lupta antiunionistă începută de Marcu Eugenicul. În 1450 Scholarios a renunțat la funcția de secretar imperial, s-a călugărit sub numele de Ghenadie, intensificându-și și mai mult lupta anti-unionistă.

Ambasadorul grec Vrienios Leontaris a fost trimis la Roma cu mesaj din partea împăratului și a sinaxei ortodocșilor din Constantinopol. Împăratul cerea ajutor pentru oraș, în timp ce membrii sinaxei i-au propus lui Nicolae al V-lea o întâlnire sub patronajul împăratului la Constantinopol, în care să fie discutate și clarificate neînțelegerile de la Florența, și unde latinii să aibă o delegație proprie. Răspunsul papei a venit printr-o scrisoare adresată împăratului pe 27 septembrie 145. Prin această ultimă corespondență cunoscută între Est și Vest înainte de 1453 papa i-a cerut împăratului pe un ton imperativ să proclame unirea și afirma că situația foarte gravă din Bizanț era pedeapsa divină pentru neproclamarea unirii.

De la urcarea lui Mahomed al II-lea (1451-1481) la cârma Imperiului Otoman, se intensificaseră pregătirile pentru asediarea Marelui Oraș, iar Constantinopolul părea din ce în ce mai expus și mai singur. Nici căutarea ajutorului militar în Răsărit nu a avut succes din pricina situației grele în care se găseau aproape toate popoarele din Balcani. Constrângerile politice date de iminența unui atac nimicitor asupra Constantinopolului l-au făcut pe Constantin al XI-lea să promită papei Nicolae al V-lea că este gata să îndeplinească condițiile în privința unirii, în schimbul ajutorului militar promis. Convins că unirea va fi realizată de data aceasta, papa l-a trimis pe fostul mitropolit al Kievului, Isidor, la Constantinopol în calitate de legat papal. Acesta a ajuns la destinație pe 26 octombrie 1452.

În ciuda protestelor și acțiunilor antiunioniștilor, conduși de Ghenadie Scholarios, pentru împiedicarea proclamării unirii, pe 12 decembrie 1452 a avut loc în Catedrala Sfânta Sofia din Constantinopol, în cadrul unei Sfinte Liturghii comune, proclamarea oficială a unirii. Lui

Nicolae al V-lea și patriarhului absent, Grigorie al III-lea Mammias, le-au fost pomenite numele în timpul slujbei, după formula adoptată la Conciliul de la Ferrara-Florența. S-a recunoscut primatul onorific în Biserică pentru papă și a fost citit *Decretul de unire de la Florența*. Era pentru prima dată proclamată în mod oficial unirea cu latinii, dar și de această dată cu multă sfială și cu inima strânsă.

Proclamarea a produs mare agitație în Constantinopol, antiunioniștii protestau împotriva acestei capitulări morale care înjosea și umilea Ortodoxia. Scholarios considera că actul petrecut înseamnă o mare catastrofă și o greșeală imensă pentru Statul bizantin și pentru Biserica Ortodoxă, pe care Dumnezeu o va pedepsi. Coaliția antiotomană imaginată de papă s-a dovedit o iluzie, iar Constantinopolul a fost cucerit pe 29 mai 1453.

Căderea Constantinopolului a însemnat și destrămarea așa-zisei uniri, dar și a relațiilor între Apus și Răsărit pentru o perioadă lungă de acum înainte.

Capitolul II: Hotărârile Conciliului florentin în lumea ortodoxă până la 1453

II.1. Sinodul de la Ierusalim din anul 1443

II.2. Atitudinea Bisericii Ruse privitoare la unire și reacțiile anti-unioniste

II.3. Reacții la unirea florentină în Moldova

II.4. Activitatea mitropolitului Isidor al Kievului în Polonia-Lituania

După terminarea Conciliului florentin hotărârile lui au fost respinse în întreg spațiul ortodox care nu era sub dominație otomană. Prima respingere oficială s-a petrecut la Ierusalim unde cei trei patriarhi orientali: Filotei al Alexandriei (1437-1459), Dorotei al II-lea al Antiohiei (1436-1454) și Ioachim al Ierusalimului (1431-1450), adunați în sinod au respins unirea de la Florența și au amenințat cu anatema pe autorii ei, dacă nu o vor repudia oficial. Sinodul de la Ierusalim din anul 1443 a rămas unul dintre cele mai importante evenimente în lupta ortodocșilor pentru apărarea credinței și pentru evitarea punerii în parctică a hotărârilor florentine în Răsăritul Ortodox.

La „Ferrara-Florența” Biserica rusă a fost reprezentată la cel mai înalt nivel prin Isidor al Kievului și a Întregii Rusii însoțit de o delegație numeroasă de ierarhi și mireni. Isidor a semnat actul de unire, iar în momentul în care s-a întors la Moscova în primăvara anului 1441 pentru a proclama unirea a fost întâmpinat cu ostilitate și întemnițat.

Gestul făcut la Florența de către conducerea politică și religioasă de la Constantinopol era considerat de către Moscova un act de trădare a Ortodoxiei, fapt ce a determinat-o să adopte o politică de delimitare de Constantinopol și de căutare a unei independențe de facto pentru a-și putea rezolva problemele curente mai ușor.

Momentul în care Biserica rusă și-a proclamat pentru prima dată autocefalie *de facto* s-a

produs la 15 decembrie 1448, într-un sinod întrunit la Moscova. Sinodul l-a ales pe Iona de Reazan Mitropolit al Kievului și a Întregii Rusii. La înfăptuirea acestui ideal, a contribuit foarte mult și contextul politico-bisericesc, intern și extern al acelor vremuri.

În ciuda răcirii vizibile a relațiilor dintre cele două biserici, Moscova va încerca și pe viitor ca toate numirile de ierarhi să fie cunoscute la Constantinopol, să obțină pentru ele girul patriarhului ecumenic și să păstreze o relație vie cu Marea Biserică.

Biserica rusă nu s-a rupt total niciodată de Constantinopol. În momentele grele de după 1453 a fost cea care a manifestat cea mai puternică opoziție împotriva răspândirii Catolicismului în Răsărit. Și-a asumat lupta împotriva hotărârilor florentine și s-a zbatut să devină ea centrul Ortodoxiei, din dorința și necesitatea preluării vechiului rol jucat de Bizanț pentru Ortodoxie. Pentru aceasta a căutat și unele justificări precum teoria: Moscova a III-a Romă, teorie prin care argumenta noul rol jucat de Rusia în cadrul Ortodoxiei în urma dispariției Bizanțului. Cu toate neajunsurile și excesele, Moscova a fost în aceste vremuri tulburi un sprijin și un garant al păstrării credinței ortodoxe.

Moldova a fost printre puținele Biserici din Balcani reprezentată, politic și religios, la cel mai înalt nivel la Ferrara-Florența și singura dintre cele trei provincii românești, care a putut trimite o delegație proprie. Delegația moldoveană, a fost compusă din Mitropolitul Damian (1436/1437-1447) protopopul Constantin, vicar al lui Damian, boierul Neagoe, un atașat al acestuia și de o suită de șase slujitori.

Din informațiile pe care le deținem despre activitatea mitropolitului Damian în timpul lucrărilor conciliului florentin, putem concluziona că acesta a fost, mai degrabă un simpatizant al unirii, un filo-unionist, decât un fanatic susținător al acesteia. A fost purtătorul unui mandat al domnilor Moldovei și a rămas în tabăra unionistă a împăratului și patriarhului, fără a fi depozitarul unei convingeri prounioniste radicale. Acest lucru se va vedea și după întoarcerea sa în Moldova, când nu a forțat implementarea măsurilor florentine. Îl întâlnim în anul 1445 în tabăra anti-unioniștilor din Constantinopol, care au convocat un sinod de repudiere în mod oficial a unirii. La încheierea sinodului, bizantinii au semnat o scrisoare adresată împăratului, în care îi comunicau că nu acceptă unirea, iar printre semnatori s-a găsit și Damian. Urmașul său impus de la Constantinopol via Roma, mitropolitul Ioachim, unionist, a fost nevoit să părăsească Moldova și să fugă în Polonia cândva în anul 1454 datorită atitudinii sale unioniste.

În perioada cuprinsă între terminarea conciliului și căderea Constantinopolului, rezistența moldovenilor s-a dovedit a fi una puternică și nu poate fi separată de mișcările antiunioniste din Rusia sau de cele din Orient și chiar de la Constantinopol. Era greu să se pună în practică niște hotărâri abuzive, atâta vreme cât preoții, credincioșii și conducătorii politici nu erau

dispuși să renunțe la credința ortodoxă și să adere la una necunoscută.

Încercările de impunere ale unirii în Polonia-Lituania sunt legate de activitatea mitropolitului Kievului, Isidor, însărcinat de papa Eugen al IV-lea cu această misiune. În dorința de-a-l responsabiliza și mai mult și ca o recompensă pentru poziția sa prounionistă, la 18 decembrie 1439, înainte de părăsirea Florenței, papa Eugen al IV-lea l-a răsplătit pe Isidor cu titlul de cardinal-prezbiter a Bisericii Romane.

Din regiunile polono-lituaniene Isidor nu fusese însoțit de nici o delegație ortodoxă la conciliul din Italia. Polono-lituanienii fuseseră atrași la Conciliul de la Basel și din acest motiv nu au fost interesați de o participare la Ferrara-Florența.

Cu toate eforturilor lui Isidor de-a proclama unirea, în Polonia-Lituania, decretul și hotărârile Conciliului florentin au fost primite cu neîncredere și cu ostilitate și, cu excepția unor succese punctuale, ele au fost respinse unanim. Strategia lui Isidor a funcționat în Polonia la început, dar a fost un eșec în Lituania și Rusia, iar văzută în ansamblu, misiunea sa nu și-a atins nici pe departe scopul. Unirea și efectele ei dezaastroase pentru Ortodoxie nu au fost înțelese întotdeauna pe deplin de credincioșii ortodocși ai acelor vremuri. Simplul fapt că Isidor apărea în fața lor îmbrăcat în haine de cardinal, că slujea cu latinii și că pomenea numele papei la slujbe era văzută de oamenii simpli ca o anomalie și o sfidare a credinței și tradiției ortodoxe și le ridica multe semne de întrebare vis-a-vis de persoane lui Isidor.

Misiunea sa în regiunile slave a avut un început bun fără opoziții acute și organizate din partea ortodocșilor, clerici și laici. Aceștia au manifestat mai degrabă indiferență și ignoranță. Reacții au existat, dar acestea s-au datorat mai mult faptului că Isidor a slujit în bisericile catolice din Cracovia, Liov, Vilnius și Kiev și a preluat obiceiurile apusenilor. În curând avea să fie considerat de ortodocși un trădător al credinței ortodoxe.

Când Isidor a realizat că munca lui era zadarnică a plecat la Roma și nu s-a mai întors niciodată în spațiul răsăritean-slav. A deschis totuși „cutia Pandorei” pentru ofensiva unionistă a Bisericii Catolice din veacurile următoare.

Capitolul III: Situația Bisericii Ortodoxe de la căderea Constantinopolului și până la Conciliul de la Trident

III.1. Patriarhia Ecumenică sub turcogație

III.1.1. Încăunarea primului patriarh în turcogație, Ghenadie Scholarios, și statutul Marii Biserici

III.1.2. Patriarhii Constantinopolului sub stăpânire otomană de la 1453 până la mijlocul secolului al XVI-lea

III.2. Urmările Conciliului florentin după 1453 în Moldova și relația acesteia cu Marea Biserică până la mijlocul secolului al XVI-lea

III.3. Biserica Rusă și legăturile ei cu Patriarhia Ecumenică de la 1453 până în prima parte a secolului al XVI-lea. Moscova - A treia Romă

III.3.1. Legăturile Bisericii ruse cu Marea Biserică și încercările ei de „independență”

III.3.2. Statul moscovit, continuator al celui bizantin ?

III.4. Polonia - Lituania și unirea florentină. Evenimentele de la 1453 până la Trident

III.4.1. Mitropolia de Halici

III.4.2. Mitropolia Kievului și statutul creștinilor orientali în Regatul polono-lituanian

Singura instituție care a dăinuit după căderea Marelui Oraș și și-a continuat activitatea cu aceleași prerogative ca înainte, cel puțin în ce privește păstorirea credincioșilor, a fost Patriarhia Ecumenică. Ea a fost nevoită să se plieze situației nou create pentru a supraviețui și a salva ce mai putea fi salvat din bogăția spirituală a Bizanțului, căci Bizanțul religios a supraviețuit în ciuda dispariției celui politic, fiind acel reper de care avea nevoie Ortodoxia pentru a putea rezista loviturilor venite din toate părțile în următoarele veacuri.

Patriarhia Ecumenică, în ciuda problemelor cu care s-a confruntat după 1453 a avut de îndeplinit, pentru credincioșii ortodocși din Imperiul Otoman și pentru Ortodoxie în ansamblul ei, o misiune politică, religioasă și culturală, de-a ține locul Imperiului bizantin dispărut. Ea a păstrat legături neîntrerupte cu celelalte Biserici ortodoxe și a rămas pe mai departe „busola” și sursa Ortodoxiei, în ciuda tenației unor biserici ortodoxe de independență în secolele următoare.

Patriarhul a devenit „*Etnarh*”, sau „*Millet Bașa*”, șef al „*națiunii grecești*” sau „*romeice*” adică conducătorul *Millet*-ului. Era, deci, liderul religios și politic al creștinilor din imperiu, pentru care putea interveni în fața divanului. În această calitate, patriarhul era cap civil al credincioșilor săi, cu atribuțiuni judecătorești, administrative și chiar politice.

De la căderea Constantinopolului 1453 și până la Conciliul de la Trident (1545-1563), între Moldova și Patriarhia Constantinopolului a existat o continuitate a relațiilor fără sincopă majore. Avem documente puține din această perioadă, dar atâtea câte sunt, sunt decisive în susținerea raporturilor dintre cele două Biserici. Moldova a putut, să-și păstreze și să-și conserve credința și identitatea datorită, în primul rând, unor minți luminate de domnitori și mitropoliți, care au știut să lucreze împreună pentru un scop comun. În acest proces de supraviețuire a contat foarte mult faptul că Moldova a fost legată permanent printr-un „cordon ombilical” nevăzut de Marea Biserică. De aici s-a hrănit spiritual primindu-și forța necesară de-a continua, cu toate că și Biserica Mamă din Constantinopol își ducea existența în condiții dintre cele mai vitrege.

Moldova după 1453 s-a delimitat tot mai clar de hotărârile florentine, care nu și-au găsit niciodată adepți într-atât de puternici ca să poată tăia rădăcinile ortodoxe ale unui popor profund creștin, și ca să le înlocuiască cu altele străine de el și de credința strămoșilor.

După 1453 în Biserica Rusă se observă o dorință de independență față de Marea Biserică, însă doar sub aspectul alegerii mitropoliților și a problemelor administrative. Potrivit hotărârii Sinodului local de la Moscova (1459), alegerea mitropolitului urma să aibă loc, „*sub*

*insuflarea Duhului Sfânt, în acord cu Canoanele Sfinților Apostoli și ale Sfinților Părinți și după porunca Domnului nostru, marele cneaz Vasile Vasilevici”.*¹

Dorința unei *autocefalii de facto* sau a unei *autonomii decizionale* a existat fără îndoială în Biserica rusă mai ales după evenimentele de la Ferrara-Florența, când în Moscova s-a dezvoltat un puternic curent antiunionist. Autocefalia era înțeleasă ca obținerea dreptului de-a rezolva problemele interne pe baza propriei autorități, precum și dreptul de-a consacra propriii episcopi, chiar și capul bisericii, fără a avea vreo obligație față Patriarhia Ecumenică. Dacă mitropoliții ruși încercau să-și obțină recunoașterea de la Constantinopol, puterea politică se certifica prin ungerea țarului de către mitropolitul moscovit. Mitropolitul Moscovei când era ales avea girul puterii politice al cărei protejat era. În acest fel s-a manifestat sinergia dintre politic și religios și în Ortodoxia rusă.

Creșterea puterii Moscovei prin cucerirea treptată a statelor din jurul său a născut ideea de putere centrală, protectoare a statelor ortodoxe. Pentru justificarea acestei idei a fost născocită teoria celei de-a treia Rome, prin care Moscova trebuia să devină continuatoarea de drept a „Noii Rome”, adică a Bizanțului, și țarul garantul și protectorul Ortodoxiei. „Moscova a treia Romă” nu s-a constituit, însă, niciodată într-o teorie bisericească acceptată oficial, de aceea nici nu a fost dezbătută vreodată serios de Biserica rusă ori de Statul rus. Din contră, după proclamarea Patriarhiei Ruse (1589), subordonarea sa spirituală față de tronul Ecumenic a fost susținută cu tărie, iar inițiativa lui Petru cel Mare privind desființarea Patriarhiei Ruse (1720) denotă slabul răsunet pe care teoria despre cea de A Treia Romă l-a cunoscut chiar în Rusia, deși fusese asociată cu ideea imperială a regimului țarist. Cu toate aceste neajunsuri, Rusia a rămas principalul centru ortodox după căderea Constantinopolului și locul în care hotărârilor de la Conciliul florentin nu au avut niciodată sorți de izbândă.

În regatul polono-lituanian hotărârile Conciliului florentin nu au reușit să prindă contur și să fie impuse creștinilor de rit ortodox. Dacă într-o primă fază, misiunea mitropolitului Kievului, Isidor, a înregistrat succese punctuale, după moartea sa întreaga muncă i s-a năruit. Chiar ucenicul și urmașul său în scaunul mitropolitan al Kievului, Grigorie Bulgarul, a renunțat la unire și s-a apropiat de Marea Biserică, iar apoi toți mitropoliții care i-au urmat au căutat recunoașterea la Constantinopol. În procesul de respingere a unirii și a rezistenței ortodoxe în Regatul lituaniano-polon, un rol important l-a avut Rusia, care s-a manifestat de la început ca un lider a Ortodoxiei în regiune, căpătând în timp o influență tot mai mare, atât politică cât și bisericească, în special în părțile lituaniene ale regatului.

Curia romană n-a renunțat nici un moment la ideea stăpânirii spațiului ortodox slav, fapt

¹ Vlăsios FEIDÁS, *A treia Romă*, în „Analekta”, 3/ 2013, p. 27.

pentru care a lucrat continuu și prin toate metodele pentru a-și câștiga influența, apelând chiar la căsătorii în care una dintre părți era catolică. S-a oprit în final tot la metoda clasică, aceea de supunere forțată a credincioșilor ortodocși, prin uniri siluite și falsificarea istoriei.

Capitolul IV: Reforma protestantă și frământările din interiorul Bisericii Apusene de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea

IV.1. Contextul general al Europei Occidentale și a Bisericii Catolice în zorii apariției Reformei

IV.2. Principalii exponenți ai Reformei și centrele în care aceștia au activat

IV.2.1. Martin Luther

IV.2.2. Huldrych Zwingli

IV.2.3. Jean Calvin

Timpul Reformelor a însemnat instabilitate, nesiguranță și multă incertitudine în întreaga societate occidentală. Trecerea de la Evul Mediu la modernitate a fost un proces în care omul și-a cucerit în etape autonomia de subiect gânditor activ și responsabil al cunoașterii științifice și acțiunii politice.

Reforma protestantă ca fenomen ce marchează nașterea spiritului modern în Europa, nu poate fi considerată un produs exclusiv al secolului al XVI-lea. Ea a apărut ca răspuns și s-a declanșat, oarecum natural, condiționată de un întreg trecut al spiritului creștin, măcinat de nevoi, frământat de întrebări și incertitudini. Reforma a fost pe măsura perioadei și contextului politic și social al apariției sale, atât anticlericală, cât și teocratică, atât eliberatoare, cât și disciplinară, vulgară și elitistă, în sinteză: populară și nepopulară.

Orizontul exclusiv religios în care lumea occidentală trăia în secolele XIV și XV a fost înlocuit treptat și sigur cu o nouă viziune despre om, viață și societate. Rădăcinile Reformei trebuie căutate în Renaștere și Umanism. Din confruntarea celor două, pe alocuri violentă, s-a născut Reforma, care s-a manifestat ca o acumulare și refulare a nemulțumirilor acumulate în timp. Fenomenul Reformei trebuie și poate fi analizat ținând cont de cauzele majore care au dus la declanșarea lui. Factorul moral a fost strâns legat de cel intelectual. Secolele XIV și XV au fost martorele mai multor evenimente din sânul Bisericii Catolice, care i-au slăbit autoritatea și au compromis ideea supremației papale.

În secolul al XIV-lea sistemul papal va ieși înfrânt din lupta cu monarhia franceză și va trebui să suporte umilitoarea experiență a „captivității babilonice” a papilor de la Avignon dintre anii 1309-1377, din care a ieșit doar pentru a intra în ceea ce a fost numita Marea Schismă a Occidentului (1478-1415), când se aflau pe tron trei papi în același timp. Mișcările conciliare din secolul la XV-lea, începute cu Conciliul de la Konstanz (1414-1418) și finalizate cu cel de la Basel (1431-1449), au afirmat supremației conciliului în raport cu papa. Doreau prin aceasta declanșarea

scânteii reformatoare „*in capite et membris*” din biserica Romei, care să ducă la renașterea papalității. Nu s-a reușit în primul rând datorită incapacității și lipsei de voință a papilor renascentiști italieni de-a se reforma.

Papalitatea pe parcursul secolului al XV-lea s-a confruntat cu atacuri violente împotriva sa, atât din lumea laică cât și din cea religioasă, pe care nu a fost pregătită să le respingă. Luxul opulent, dezordinea morală, Umanismul, Renașterea au fost factori care au îngreunat și slăbit influența Curiei Romane și au pavat calea pentru programul Reformei de la începutul secolului al XVI-lea. Biserica Catolică și Curia romană ajunsese în secolele XIV și XV într-un punct critic în urma problemelor interne și a factorilor și schimbărilor pe care Europa le traversa.

Impresia generală era că omul, în fața tuturor calamităților care au venit asupra sa, se simțea părăsit și singur. El n-a mai găsit consolare în Biserică, care devenise mai mult o instituție financiară, preocupată de colectarea de taxe decât o instituție divină, ce ar fi trebuit să se îngrijească de credincioși și problemele lor.

Acestei decăderi morale și spirituale li s-au adăugat progresele societății și deschiderea unor noi orizonturi pentru societatea vestică. În fiecare domeniu vechile granițe statistice erau depășite. Călătoriile lui Columb, Vespucci și Magellan au demolat vechile teorii geografice și influnța Europei a fost lărgită. În același timp calculele lui Copernic, confirmate apoi de cele ale lui Galilei și Kepler, au extins mult înțelegerea universului, combătând totodată teoria conform căreia Pământul și omenirea sunt centrul realității create.

Biserica nu a putut câștiga lupta cu spaimile omului, care încă obsedau individul la finele Evului Mediu și asta a dus la căutări de răspunsuri în altă parte decât în Biserică. Unii și-au căutat propria liniște și mântuire, precum și relația cu Dumnezeu în misticism, prin încercarea construirii unei legături directe și personale cu Acesta.

Realizarea fundamentală a Reformei protestante a fost faptul că a reușit să redefinească aceste neliniști ale omului în termenii unor noi certitudini sau a vechilor certitudini redescoperite. Prin Reformă, înțelegerea raportului dintre Om și Dumnezeu, dar și trăirea relației Individ-Divinitate s-a modificat fundamental. Reformatorii au dat noi sensuri, adevărilor fundamentale ale credinței, interpretându-le de multe ori după bunul plac, nefundamentat și fără vreo legătură cu adevăratul și semnificația mesajului transmis de Sfânta Scriptură și Sfânta Tradiție. Și-au dorit și au reușit să dea o nouă interpretare și înțelegere a relației dintre om și lume, dintre credință și istorie, ceea ce a condus la crearea unui nou tip de creștinism, caracterizate prin „libertinaj religios”, și o societate mult laicizată.

Capitol IV prezintă în a doua sa parte viața, opera și activitatea principalilor reformatori: Martin Luther, Ulrich Zwingli și Jean Calvin care au trasat liniile definitorii ale

teologiei protestante: *sola fide, sola gratia și sola Scriptura*, de la începutul secolului al XVI-lea, creându-și propriile doctrine și biserici.

Reforma din secolul al XVI-lea a însemnat pentru cei care au realizat-o încercarea de regăsire interioară și de căutare a adevăratei biserici, pe care nu o identificau în Biserica Catolică. În final reformatorii catolici au reușit să dea naștere unui nou tip de creștinism având ca structură de bază principiul libertății evanghelice. Prin aceasta protestantismul a dorit să se delimiteze radical de catolicismul medieval, ierarhic, clericalist, sacerdotalist, ritualist și ascetic. Protestanții și-au creat principiul nou al libertății evanghelice pe trei principii doctrinare și eclesiaste distincte, diferite și nesuținute de Tradiția Bisericii: un principiu obiectiv reprezentat de suveranitatea, autoritatea infailibilă a Bibliei, în creștinism și în Biserică, un principiu subiectiv reprezentat de jurificarea omului numai prin credință și prin har și un principiu social-eclesial reprezentat de preoția universală.

Acest principiu a libertății evanghelice a dus din păcate la o situație extrem de gravă prin consecințele ei, în care fiecare teolog își putea și își poate crea propria teologie, iar în cadrul acestei teologii adevărul revelat căpătă înțelesuri dintre cele mai diverse. Filosoful francez Gabriel Marcel spunea că „*Occidentul are probleme iar Răsăritul are taine*”.² Este o afirmație cât se poate de adevărată deoarece în timp ce în Occident se duceau lupte crâncene pentru dovedirea unor adevăruri evidente și de mult timp demonstrate, în Răsărit creștinismul era trăit ca o mare taină a iubirii lui Dumnezeu după spusele Sf. Atanasie cel Mare din secolul al IV-lea: „*Dumnezeu a devenit om, pentru ca omul să devină Dumnezeu prin el*”.³

Capitolul V: Contrareforma catolică și revigorarea catolicismului prin Conciliul de la Trident (1545-1563)

V.1. Contextul convocării Conciliului de la Trident și declanșarea reformei catolice

V.2. Etapele, istoria și învățătura Conciliului tridentin

V.2.1. Prima etapă a Conciliului tridentin (13 decembrie 1545-2 aprilie 1547)

V.2.2. A doua etapă a Conciliului tridentin (1 mai 1551-28 aprilie 1552)

V.2.3. A treia etapă a Conciliului tridentin (18 ianuarie 1562-4 decembrie 1563)

V.3. Importanța Conciliului tridentin pentru Biserica Romano-Catolică în lupta cu Protestantismul

În sens restrâns, termenul de „Contrareformă” înseamnă reîntoarcerea forțată a protestanților la religia catolică și recucerirea teritoriilor protestante de către catolici. Termenul este legat în mod direct de sintagma „Reformă catolică” și subliniază importanța proceselor de reînnoire internă ale Bisericii Catolice.

² www.citatepedia.ro, accesat în 20.08.2014, ora 7:30

³ John MEYENDORFF, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 121.

De frica destrămării Bisericii Catolice în Occident, pe fondul câștigării de către protestanți a noi și noi adepți, papa Paul al III-lea (1534-1549) a fost nevoit să treacă la reforme după o lungă ezitare. Atitudinea reformatoare a Bisericii catolice era ireversibilă, astfel că în ciuda imobilismului papilor se crease o elită cu atitudine reformistă adeptă a schimbării, mai ales la nivelul ierarhiei catolice, susținută în special de teologi germani, adeptă a soluției conciliare.

Un conciliu întrunit trebuia să producă solicitări justificate pentru reformarea papalității, însă papalitatea la acel moment nu avea nici un interes să dea ocazia episcopilor contestatari sau delegaților imperiali să se amestece în politica ei. O admitere a protestanților la un astfel de conciliu, unde s-ar fi putut exprima liber, însemna o adâncire și mai mare a schismei și o șubrezire și mai puternică a puterii suveranului pontif.

Cu toate că în istoria Bisericii Catolice rolul conciliului era unul consultativ, la începutul secolului al XVI-lea se discutase tot mai frecvent despre raporturile dintre papă și sinod, ceea ce a făcut ca mai mulți papi să evite convocarea unei astfel de adunări tocmai din cauza vocilor ostile la adresa autorității papale. Papii Leon al X-lea și Clement al VII-lea trăiseră cu frica convocării unui conciliu pentru care insistă împăratul Carol Quintul. Împăratul afirma că există două remedii pentru acea dată, care să poată rezolva situația: intervenția brutală în Germania pentru pedepsirea ereticilor sau convocarea unui conciliu general.

Alibiul perfect pentru o prevalare „justificată” era lipsa de voință politică și rivalitatea acerbă ce exista între împăratul Carol al V-lea și regele Franței, de care papalitatea profita atât cât putea.

S-a încercat inițial să se convoace un Conciliu universal în orașul italian Mantua în anul 1536, deschiderea lucrărilor urmând să aibă loc pe 23 mai 1537. S-au făcut eforturi pentru ca la conciliu să fie prezenți și protestanții, existând mai multe tratative în perioada 1440-1441 la Hagenau, Worms și Regensburg, în acest sens, dar fără un rezultat concret. Conciliul nu s-a reunit atunci, dar ideea a rămas, dorința papei fiind ca lucrările conciliului să se desfășoare într-unul din orasele papale din Italia, pentru o mai mare siguranță a sa. În final, Trident a rămas varianta acceptată pentru convocarea conciliului, ce urma a-și deschide porțile la 1 noiembrie 1542.

Nici convocarea programată pentru luna mai a anului 1543 nu a putut fi onorată din cauza războiului izbucnit între Francisc I și Carol Quintul, război ce se va încheia în anul 1544 cu tratatul de pace de la Crépy.

În cele din urmă după ani de tergiversări și multe amânări, Conciliul și-a deschis porțile cu mare fast la 13 decembrie 1545 și avea să dureze cu lungi întreruperi 18 ani. Fusese convocat „pentru a se asigura integritatea religiei creștine, pentru reformarea moravurilor, concordiei dintre

principi și popoarele creștine și pentru a lupta împotriva acțiunii necredincioșilor.”⁴

Deși conciliul a avut tentative de-a chema și pe protestanți la lucrări, acțiunile sale s-au concentrat pe definirea unei învățături catolice clare în fața protestantismului. Pe durata celor 18 ani, cât a durat conciliul, s-au petrecut mai multe evenimente care au antrenat două perioade lungi de suspendare a lucrărilor. Aceste întreruperi țin de crizele interne ale conciliului, de conflictele politice dintre marile puteri și de dese schimbări de atitudine ale suveranilor pontifi.

Încă de la începutul conciliului s-a observat existența unui conflict latent între poziția papei și cea a împăratului. Primul dorea ca lucrările conciliului să înceapă prin condamnarea erorilor protestante, în timp ce al doilea estima că se va impune o reformă a Bisericii. Cum era și firesc problemele teologice ridicate s-au raportat în primul rând la opoziția față de protestantism, așa că alegerea tematicii a fost inspirată mult de *Confessio Augustana*.

Lucrările s-au desfășurat la Trident în trei perioade distincte, sub trei papi: 1545-1547, sub papa Paul al III-lea; între anii 1551-1552, sub papa Iulius al III-lea; și între anii 1562-1563, sub papa Pius al IV-lea. În total, cele 25 de sesiuni de lungimi diferite, s-au întins legate pe durata a aproximativ 4 ani și la ele au participat: 9 cardinali, 39 patriarhi și arhiepiscopi, 236 episcopi, 70 de abați și superiori ai ordinilor monahale. Decretul final a fost semnat de doar 200 de prelați.

Conciliul de la Trident a urmărit, înainte de toate, să precizeze dogmele atacate de Reformă, fără a căuta să insiste asupra dogmelor fundamentale ale catolicismului. În fața protestantismului, manifestat sub toate formele, lutheran, calvin sau anglican, Biserica Romano-Catolică și-a consolidat pozițiile doctrinare și instituționale sub forma unei monarhii eclesiastice italiene centralizate.

Principalul merit al Conciliului de la Trident constă în faptul că a găsit soluțiile potrivite pentru regenerarea Catolicismului la capătul unei jumătăți de veac total nefaste pentru Biserica apuseană. Principiul de bază și leit-motiviul după care conciliul s-a ghidat în lucrarea sa a fost: *Salus animarum suprema lex esto Cura animarum*, (legea supremă a sănătății este să ai grijă de suflet) și acest lucru l-a urmărit pe parcursul lucrărilor: însănătoșirea sufletelor și a bisericii.

Conciliul tridentin s-a dorit a fi, pe de-o parte mijlocul prin care trebuia să se producă reforma mult-așteptată în Biserica Catolică, „*in capite et membris*”, iar pe altă parte mobilul care să clarifice învățătura catolică în raport cu cea protestantă.

Decretele tridentine au dat replica finală doctrinelor reformatoare și au expus învățătura catolică într-un sens pozitiv pentru a putea fi ușor receptată de clerul catolic. Prin canoane, simultan cu emiterea de decrete conciliare de reglementare, conciliul a atacat și anatematizat erorile protestante, metodă de lucru ce a ajutat la clarificarea unor probleme controversate. În tot acest

4 Jean DELUMEAU, *Religiile Lumii*, traducerea în română Angela Pagu, Editura Humanitas, București, 1996, p. 125.

proces se observă o grijă deosebită în conservarea nealterată a tradiției Biserii catolice reafirmându-se cu putere dogmele din trecut. Acest proces de reformă adus prin Trident este privit ca o evoluție în Biserică, care perfecționează și clarifică trecutul.

Măsurile luate de conciliu aprobate și ratificate de papă, au primit valoare de norme în Biserica Catolică, iar respectarea lor era impusă, fără excepție, atât clericilor, cât și credincioșilor. Organul de control desemnat de papă a fost congregația „De Propaganda Fidei”, creată în anul 1564 cu scopul de-a interpreta ansamblul normelor conciliare, competențe ce vor fi extinse în pontificatul papei Sixtus al V-lea.

Elaborarea decretului tridentin a făcut ca poziția defensivă, pe care Catolicismul o avea față de atacurile venite din partea protestanților, să se transforme într-o poziție ofensivă după anul 1564. Hotărârile luate la Trident au avut menirea de revigorare a învățaturii și ierarhiei catolice și de creare a premiselor unei ofensive globale pentru recucerirea teritoriilor pierdute sau a altora noi. În această transformare totul începea de jos, de la pregătirea candidatului la preoție, seminarul, breviarul și catehismul deveneau simboluri ale renașterii Catolicismului din secolul al XVI-lea.

În ciuda importanței sale de necontestat în renașterea Bisericii Catolice, Conciliul tridentin are câteva neajunsuri mari, care au lăsat probleme vitale nerezolvate pentru Biserica Apuseană. Teme majore precum doctrina primatului papal sau a raportului dintre puterea papei și cea a episcopilor nu au fost discutate, dintr-o frică bolnăvicioasă a suveranilor pontifi de-a nu-și pierde prerogativele conservate în doctrina primatului papal. Papalitatea a avut grijă însă să se conserve, păstrându-și pe mai departe întreaga panoplie de privilegii.

Dar poate cel mai important scop pentru care Conciliul de la Trident s-a întrunit, acela de a reface unitatea Bisericii Occidentate sfâșiate de Protestantism, nu a fost niciodată atins. Conciliul a reușit o conservare și o limitare a dezastrului, dar nu și o unitate. Această unitate fusese pierdută pentru totdeauna la începutul secolului al XVI-lea.

Concluzii

Un sinod de unire precum cel florentin trebuia să aibă o experiență și voință reală de comuniune. Ar fi trebuit să fie o oportunitate de-a celebra unitatea ca pe un aspect al lui „*ut unum sint*”, și să depășească vechile neînțelegeri doctrinare, spre o unire reală și dezinteresată.

„Florența” nu și-a atins scopul, asta însemnând o rezolvare cinstită și răspunzătoare a problemei unității Bisericii. Spiritul discuțiilor a arătat clar, că sentimentul răspunderii precum și conștiința conciliară se micșoraseră având în vedere tragedia despărțirii creștinilor.

Răsăritul a păstrat permanent un model tradițional de unitate a Bisericii, cel sobornicesc și apostolesc, moștenire a primelor veacuri creștine. Sobornicitatea a dus repede la un respect

dualist al ambelor puteri, fiecare cu domeniul ei, de aici și interdependența lor: nici una fără cealaltă, nici una mai presus de cealaltă, nici una nu hotărăște în dreptul celeilalte. Cele două instituții se controlau, se reglau și se întrajutorau una pe cealaltă. Acesta a fost idealul creștinătății bizantine, ca Biserica să coexiste împreună cu Imperiu și viceversa. Biserica și Statul, ca puteri diferite, erau slujite de doi oameni distincți, împăratul și patriarhul. Vulturul bizantin era bicefal, fiind vorba de o singură și unică realitate, vie, de nedespărțit, așa cum sufletul și trupul au nevoie unul de altul pentru a trăi.

În Apus, însă, Biserica trăia după celălalt model de unitate, unul monarhic, construit după principiul: „*papa este capul Bisericii din toată lumea și cine nu este unit cu acest cap, nu face parte din corpul ei*“, deci, un singur om, papa, cumula ambele puteri și lupta, în fond, pe două fronturi. El era unic și indispensabil în lume, unic judecător și învățător, deasupra tuturor creștinilor, deasupra tuturor regilor și împăraților din lume, pe care îi putea numi sau depune după bunul plac, dar mai ales deasupra tuturor celorlalți episcopi, pe care îi putea judeca și depune unilateral. Chiar și sinodului în viziunea papei, era mult inferior primind un rol decorativ.

După Conciliu florentin toată energia Curiei romane a fost canalizată ca, atât la Constantinopol, cât și în întreg spațiul ortodox, hotărârile de la Florența să fie cât mai repede acceptate și asimilate. Ar fi nedrept să se ignore faptul că refuzul unirii florentine, mai ales din partea comunității creștine grecești, reliefează o problemă mult mai complicată, care transcende aspectul instituțional al liantului necesar de armonie dintre credincioși și conducătorii Bisericii. Este important să se înțeleagă că, în circumstanțele unirii florentine principala cauză a refuzului a constituit-o conținutul real al decretului, și, implicit, validitatea sa teologică. În tot Răsăritul ortodox de la terminarea Conciliului de la Ferrara-Florența și până la căderea Constantinopolului și după s-a instalat o îndoială printre ierarhi și credincioși cu privire la ceea ce s-a petrecut la Florența cu Marea Biserică. Ierarhii ortodocși au luptat pentru a împiedica papalitatea să se instaleze și în Răsărit și au căutat să împiedice prin orice mijloace impunerea definițiilor florentine aici.

Deciziile de la Florența vor străbate ca un fir roșu toate discuțiile conciliilor catolice ce i vor urma. Este important de precizat că fără legăturile create de Conciliul florentin între Est și Vest, este puțin probabil ca un secol mai târziu Conciliul de la Trident, venit ca o reacție la Reforma protestantă într-o încercare naturală a Curiei romane de-a salva catolicismul scindat, să fi clarificat faptul că deciziile în privința Sfintelor Taine îi priveau doar pe creștinii occidentali și nu și pe cei orientali. În mod similar atenția reformatorilor îndreptată asupra Ortodoxiei grecești poate fi considerată o urmare a contactelor și cunoașterii reciproce dintre Est și Vest petrecută la Florența.

Conciliile de la Trident până la Vatican II, au reluat problemele tratate la Ferrara-Florența, aprofundându-le într-o manieră catolică. Poziția papei cultivată în Evul Mediu despre

sinod privind convocarea, conducerea și atributele au fost menținute și nu s-au modificat până astăzi.

Încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a născut un puternic curent în lumea creștină, care a avut ca scop apropierea dintre Biserici și unirea acestora într-o singură Biserică. Astăzi problema unirii nu mai poate fi considerată o problemă colaterală, ci una de primă importanță care mișcă comunicarea dintre Biserici. Sinodul, văzut ca o reprezentare a mării Biserici, comuniune-simfonie, poate fi, într-un sens privilegiat, locul și anticiparea unității. *Via synodica* pare să fie singura cale posibilă pentru restabilirea unității bisericești și pentru rezolvarea problemelor interne ale Bisericii de Apus

Conciliul din Florența nu a fost capabil să readucă unitatea, lucru care nu neagă faptul că un sinod ecumenic nu poate fi locul unității creștine, condiția fiind doar să existe dorința dialogului și a accesării tradiției comune a celor două Biserici din primul mileniu creștin.

În prezent este bine să reflectăm la ceea ce s-a petrecut în secolul al XV-lea la Florența, și să înțelegem că unirea nu poate fi simplul rezultat al unei hotărâri, cu atât mai puțin al unei hotărâri-compromis, atunci când există puncte doctrinare controversate. De fapt, angajamentul de refacere a unității prin hotărâri doctrinare presupune o viziune a creștinătății și a Bisericii, care apără adevărul doctrinar, mai exact un întreg conceptual, în linii mari propus de Biserica veche, în funcție de canoanele primite de la cele șapte sinoade ecumenice.

Dialogul actual ecumenic a trecut de la uniaticism ca metodă perimată de misiune, la căutarea unității în deplina comuniune a celor două Biserici, concluzia la care s-a ajuns fiind aceea că uniaticismul nu mai poate constitui metodă și model de unire a celor două Biserici.

Ecumenismul actual trebuie să arunce o privire critică asupra a ceea ce s-a întâmplat în trecut și să învețe din greșelile ce s-au făcut, pentru ca acestea să nu mai fie repetate pe viitor. Trebuie să se înțeleagă odată pentru totdeauna că forța, șantajul, presiunea, amenințarea nu sunt mijloace prin care se poate realiza unitatea dintre creștini. În discuțiile dintre Biserici pentru realizarea mult doritei unități dialogul, argumentarea, toleranța pot fi singurele modalități viabile de înaintare în atingerea scopului comun, o singură Biserică.